

Edward Czerwiński¹, Anna Sawiec², Piotr Działak², Magdalena Kołacz²

¹Klinika Ortopedii Collegium
Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego
² Krakowskie Centrum Osteoporozy i Menopauzy

LECZENIE OSTEOPOROZY

MANAGEMENT OF OSTEOPOROSIS

Słowa kluczowe:

osteoporoza, leczenie, złamanie, bisfosfoniary, serm, kalcytonina, wit. D

Key words:

osteoporosis, treatment, fracture, bisphosphonates, SERM, calcitonin, vit. D

LECZENIE OSTEOPOROZY

Wstęp

W ostatnich latach obserwujemy burzliwy rozwój badań nad lekami w osteoporozie. Co roku ukazują się w aptekach nowe, bardziej efektywne leki, a następne pojawią się wkrótce. Ocena skuteczności leku opiera się na badaniach prospektywnych, z podwójnie ślepą próbą, które dokumentują działanie przeciwzłamaniowe i wzrost gęstości mineralnej, a zarazem bezpieczeństwo stosowania danej terapii. Najłatwiej wykazać skuteczność przeciwzłamaniową kręgosłupa, bowiem złamania pojawiają się najwcześniej i jest ich najwięcej. Chora może doznać złamania 12 kręgów piersiowych i 5 lędźwiowych podczas gdy ma tylko po jednej parze kości kończyn. Weryfikacji złamań kręgosłupa dokonujemy na podstawie morfometrii radiologicznej z określonym ilościowo progiem złamania. Sytuacja komplikuje się, jeżeli zaczynamy oceniać zapobieganie złamaniom kończyn. Złamania te, nie są powodowane niedostatkami w organizmie danej substancji (leku), ale przede wszystkim skutkiem urazu spowodowanego upadkiem. Zatem przesłankami działania leku, jakimi są: wzrost gęstości mineralnej BMD (*Bone Mineral Density*) i obniżenie obrotu kostnego (oznaczenia poziomu markerów) niekoniecznie przesądzają o jego skuteczności przeciwzłamaniowej. Natomiast złamaniom możemy zapobiec unikając upadków.

Porównanie skuteczności leków stosowanych w różnych próbach klinicznych i osądzenie, który lek jest lepszy, jest bardzo ryzykowne, a obiektywna ocena prawie niemożliwa. Próby różnią się protokołem badania, populacją chorych, metodyką oceny. Wiele z nich w ogóle ignoruje problem ryzyka upadku i przyjmuje, że wzrost BMD wpływa bezpośrednio na obniżenie częstości złamania. Stosowanie meta-analiz, w których podsumowuje się wyniki kilku prób klinicznych, opartych na różnych populacjach, w których

stosuje się różne dawki leków obarczone jest ogromnym błędem. Jedyne pewne wnioski można wyciągać na podstawie badania klinicznego zrealizowanego według dokładnie opisanej metody [1,2,3].

W poniższym opracowaniu chcemy przedstawić dane o zasadach leczenia osteoporozy opracowane na podstawie dostępnej literatury. Szczegółowo omawiamy leki, które są dopuszczone do sprzedaży na terenie Polski.

Kogo leczymy?

Celem leczenia osteoporozy jest zapobieganie złamaniom. Leczymy zatem osoby zagrożone złamaniami osteoporotycznymi. Identyfikacja osób zagrożonych złamaniami jest możliwa na podstawie stwierdzenia u nich czynników ryzyka złamania. Czynniki te są odmienne w różnych populacjach i zależą od ich struktury genetyczno-biologicznej oraz od środowiska, w jakim egzystuje [3]. Obecnie trwają prace nad ustaleniem, jakie czynniki w danej populacji są najistotniejsze i jaka jest ich siła oddziaływania na populację. Jesteśmy w przededniu określenia konkretnych czynników i przypisania im wskaźników, dzięki którym z dużą dokładnością będziemy mogli określić ryzyko złamania. Takim decydującym wskaźnikiem będzie zapewne bezwzględne ryzyko złamania bkk udowej w okresie 10-ciu lat. Obecnie, kierujemy się listą uznanych czynników ryzyka złamania takich, jak: wiek, niskie BMD (poniżej -2.5 T-score), przebyte złamanie u badanej osoby, złamanie bkk udowej u matki, wczesna menopauza (przed 45 rż.), wątpa budowa ciała (BMI mniej niż 2.0), dieta ubogowapniowa [2,3].

Zatem do leczenia kwalifikujemy chorych na podstawie osteoporozy udowodnionej badaniem DXA w kręgosłupie lub bkk udowej oraz stwierdzoną obecnością czynnika ryzyka złamania.

Zasady leczenia osteoporozy

Wielkim nieporozumieniem jest utożsamianie leczenia osteoporozy wyłącznie z farmakoterapią. Wg zaleceń NOF (National Osteoporosis Foundation – USA) w leczeniu osteoporozy kierujemy się następującymi zasadami [2]:

- I. Cel leczenia
  1. zatrzymanie spadku masy kostnej
  2. zapobieganie upadkom
- II. Leczenie skutków osteoporozy
  1. złamania
  2. dolegliwości bólowe
- III. Zwiększenie wydolności fizycznej
- IV. Wsparcie psychologiczne

Skuteczność leczenia monitorujemy badaniem BMD pamiętając, że brak wzrostu w pomiarach densytometrycznych nie dowodzi nieskuteczności leczenia. Ostateczną weryfikacją skuteczności leczenia jest wystąpienie lub uniknięcie nowego złamania [1,2,3].

Czym leczymy?

Obecnie w leczeniu osteoporozy stosowane są następujące grupy leków:

- bisfosfoniary
- kalcytoniny
- estrogeny
- tibolon
- leki z grupy SERM
- fluor
- PTH

Niezależnie, z której grupy będzie lek stosowany, zawsze w przebiegu leczenia OP obowiązuje suplementacja preparatami:

- wapnia
- wit. D

Wapń

Obniżenie poziomu dostępnego dla organizmu wapnia jest jednym z zasadniczych mechanizmów rozwoju osteoporozy. Powoduje to wydzielanie parathormonu, który natychmiast uwalnia wapń z kości stymulując osteoklasty. Wzrost stężenia wapnia w surowicy z kolei, doprowadza do obniżenia poziomu parathormonu i zapobiega utracie masy kostnej [4]. Dzielne zapotrzebowanie na wapń u osoby dorosłej wynosi 1000-1500 mg. Niestety, dieta dorosłego Polaka zawiera przeciętnie tylko 500 mg wapnia. W profilaktyce i leczeniu zaleca się stosowanie 600 – 1500 mg wapnia elementarnego dziennie. Dawka jest modyfikowana w zależności od: podaży wapnia w diecie, płci, wieku, chorób współistniejących i stosowanego równolegle leczenia farmakologicznego [2,5]. Zaleca się stosowanie preparatów węglanu wapnia, ze względu na wysoką procentową zawartość wapnia elementarnego oraz na niskie koszty. Węglan i cytrynian wapnia dostępne są w postaci stałej i rozpuszczalnej [2]. W badaniach klinicznych nie wykazano związku pomiędzy dawką wapnia w suplementacji, a występowaniem kamicy nerkowej [6].

Witamina D

Witamina D jest niezbędna do wchłaniania wapnia z przewodu pokarmowego oraz jego resorpcji zwrotnej w kanalikach nerkowych. Nazwano ją „kluczem do spiżarni z wapniem”. U osób starszych dochodzi do obniżenia poziomu witaminy D skutkiem: zmniejszenia podaży, zmniejszenia wchłaniania, upośledzenia metabolizmu w wątrobie i nerkach oraz mniejszej ekspozycji na światło słoneczne [2,3,7]. Synteza witaminy D₃ z prekursora 7-dehydrocholesterolu (7-DHC), zachodzi w skórze pod wpływem promieniowania ultrafioletowego. Szacuje się, że potrzebne jest codziennie ok. 15 minut pełnej ekspozycji na słońce, by poziom witaminy D był wystarczający. Badania wykazały, że u osób hospitalizowanych z powodu złamania szyjki kości udowej niedobór witaminy D jest powszechny [8,9,10,11,12]. Podawanie witaminy D jest zatem obowiązkowe w leczeniu osteoporozy [3]. Wiele kontrowersji powstaje wokół doboru odpowiedniej dawki wit. D. Najczęściej stosuje się u osób starszych ok. 600 – 1000 jm dziennie (25 ug). U osób starszych oraz przy niewydolności nerek zalecane jest stosowanie aktywnych metabolitów Wit D (alfakacidol). W prospektywnym badaniu klinicznym oceniającym skuteczność suplementacji wapnia (500 mg dziennie) i wit. D (700 jm) wykazano, że po trzech latach w grupie otrzymującej leczenie spadek masy kostnej był mniejszy w porównaniu z grupą placebo [7]. Z wyjątkiem jednego doniesienia [8] nie ma do tej pory przekonujących dowodów na to, że

sama suplementacja wapnia i wit. D może doprowadzić do wzrostu masy kostnej i zmniejszyć ryzyko złamania.

Bisfosfoniary

Bisfosfoniary (BF) są obecnie najsilniejszymi inhibitorami resorpcji kości stosowanymi w leczeniu. Badania nad ich zastosowaniem w sięgają 1968 roku. Odkrycie korzystnego działania BF na kości nastąpiło przypadkiem, podczas testowania na zwierzętach proszków do prania, do których dodawane są pochodne kwasu pirofosforanowego, w celu zapobiegania odkładania się soli wapnia w pralkach i rurach wodociągowych. U testowanych zwierząt obserwowano wzrost masy kostnej. Dzięki podmianie w pirofosforanach atomu tlenu atomem węgla - z dwoma lustrzanymi rodnikami (stąd nazwa bis-), zsyntetyzowano kilkaset związków, z których kilka znalazło zastosowanie w leczeniu osteoporozy. Są one adsorbowane na powierzchni kryształów hydroksyapatytu tworzących kość i pozostają tam praktycznie na stałe. Bisfosfoniary wpływają zarówno na parametry fizyczne minerałów kości, jak i na komórki kostne, hamując aktywność osteoklastów. Bisfosfoniary nie upośledzają tworzenia macierzy kostnej przez osteoblasty [9,10]. Każda nowa generacja bisfosfoniarów cechuje się znacznie większą skutecznością hamowania resorpcji kości in vitro i in vivo. Zestawienie najczęściej stosowanych BF oraz ich aktywność antyresorpcyjną przedstawia tab. 1.

Tab.1. Najczęściej stosowane bisfosfoniary oraz ich aktywność antyresorpcyjną [10].

Nazwa użytkowa	Nazwa chemiczna	Krotność względnej aktywności
Etidronate	(1-Hydroxyethylidene)bisphosphonate	1
Clodronate	(Dichloromethylene)bisphosphonate	10
Pamidronate	(3-Amino-1-hydroxypropylidene)-bisphosphonate	100
Alendronate	(4-Amino-hydroxybutylidene) bisphosphonate	100-1.000
Ibandronate	[1-Hydroxy-3-(methylpentyl-amino)-propylidene]-bisphosphonate	1.000-10.000
Risedronate	[1-Hydroxy-2-(3-pyridinyl)-ethylidene]-bisphosphonate	1.000-10.000
Zolendronate	[1-Hydroxy-2-(1-imidazol-1-yl)-ethylidene]-bisphosphonate	ponad 10.000

Wadą BF jest bardzo niska wchłanianość z przewodu pokarmowego - poniżej 1% oraz ryzyko powikłań ze strony przewodu pokarmowego. Reżim przyjmowania rano i przebywania na czczo przez 30 minut w pozycji stojącej oraz zakaz przyjmowania jakichkolwiek pokarmów w tym czasie jest dla chorych uciążliwy. Przy stosowaniu się do zaleceń odnośnie ich stosowania BF są lekami z reguły dobrze tolerowanymi. Głównym działaniem niepożądanym BF są objawy brzuszne - nudności, dyspepsja, i bóle mięśniowo – szkieletowe, rzadziej pojawiają się zaparcia, biegunka. Bisfosfoniary mogą najczęściej powodować miejscowe podrażnienie śluzówki górnego odcinka przewodu pokarmowego. Opisywano przypadki: zapalenia przełyku, owrzodzeń lub nadżerek przełyku, w niektórych przypadkach wymagających hospitalizacji. Ryzyko wystąpienia tego typu powikłań jest większe u pacjentów, którzy nie stosują się do zaleceń i np. leżą po przyjęciu tabletki lub odpowiednio jej nie popijają szklanką wody [10,14,15].

Etidronian

Etidronian jest najstarszym bisfosfonianem stosowanym w leczeniu. Podawany jest w sposób cykliczny, w dawce 400 mg/dzień przez 14 dni co 4 miesiące przez 3 lata. Po jego stosowaniu obserwowano wzrost gęstości mineralnej kości rzędu 1,8% rocznie. Doniesienia o jego skuteczności antyzłamaniowej są rozbieżne. Długotrwałe stosowanie etidronianu może prowadzić do zahamowania mineralizacji i osteomalacji [10,16].

Alendronian

O alendronianie mamy obecnie największą liczbę publikacji, dokumentujących jego korzystne działanie w osteoporozie. Wpływ alendronianu na redukcję złamań wykazano w prospektywnym, randomizowanym badaniu FIT [17]. W badaniu tym oceniono 6.459 pacjentów, stosując dawki 5, 10 mg dziennie lub placebo. Leczenie alendronianem spowodowało istotny spadek ilości nowych złamań kręgow o 47%. Wykazano również redukcję ryzyka złamania bliższego końca kości udowej o 51% i kości promieniowej o 48%. Ryzyko wszystkich złamań zmniejszyło się w całej grupie otrzymującej alendronian o 20%. Badanie to wykazało również, że większe efekty daje leczenie kobiet z grupy większego ryzyka (np. wcześniejsze złamanie kręgu). Badania nie udowodniły zmniejszenia ryzyka złamania u kobiet z BMD wyższym niż -2.5 T-score [17,18,19]. Od niedawna dostępny jest preparat zawierający 70 mg alendronianu stosowany raz w tygodniu. Dawka ta ma na celu zwiększenie wygody stosowania leku. Dawka ta jest dobrze tolerowana i bezpieczna dla pacjenta [20,21,22].

Rizedronian

Rizedronian cechuje bardzo wysoka aktywność antyresorpcyjna i dzięki temu stosowany jest w małej, 5 mg dawce, a leczenie jest obciążone najmniejszą liczbą powikłań. Badanie HIP (Hip Intervention Program) jest jedyną, jak dotąd, prospektywną próbą kliniczną ukierunkowaną na złamanie bkk udowej, którą objęto 9.331 chorych. W oparciu o 232 udokumentowane złamania bkk udowej wykazano ponad wszelką wątpliwość 40% skuteczność przeciwzłamaniową dla bkk udowej. Częstość złamań kręgosłupa zmniejszyła się o 60%. Gęstość mineralna kości wzrosła istotnie w porównaniu do placebo w kręgosłupie, bkk udowej i k. Promieniowej. Profil bezpieczeństwa rizedronianu nie różnił się od grupy placebo (łącznie z objawami z przewodu pokarmowego) [23,24].

Inne bisfosfony

Obecne prace mają na celu ustalenie skuteczności w zapobieganiu złamaniom ibandronianu i zolendronianu. Dla tych i innych BF opracowuje się system podawania raz w tygodniu, raz w miesiącu, a nawet raz w roku. Trwają też badania ma formą dożylną BF. Warto wspomnieć, że większość BF znalazło zastosowanie w chorobie nowotworowej, w której opóźniają rozwój przerzutów [10].

Kalcytonina

Kalcytonina (KT) jest hormonem peptydowym wydzielanym przez komórki C tarczycy, regulującym gospodarkę wapniową organizmu. KT jest wydzielana w odpowiedzi na wysoki poziom wapnia zjonizowanego we krwi. Obniża poziom wapnia przez zmniejszenie aktywności osteoklastów. Ma działanie przeciwstawne do parathormonu. W leczeniu osteoporozy stosowane są preparaty kalcytoniny łososiowej (aerозole donosowe i preparaty parenteralne) i ludzkiej (dawnej). W ostatnich latach przedstawiono wyniki próby klinicznej PROOF opartej na badaniach 1.255 kobiet w okresie postmenopauzalnym. KT podawano donosowo w sposób ciągły w dawkach 100, 200, 400 jm. Złamania kręgosłupa oceniano na

podstawie morfometrii. Wykazano, że KT podawana w sposób ciągły w dawce 200 jμm zmniejsza o 36% wystąpienie kolejnego złamania kręgosłupa. BMD kręgosłupa zwiększa się o 1,5- 2,0%, natomiast nie stwierdzono zmian BMD w obrębie bkk udowej. Nie stwierdzono również wpływu na częstość złamania bliższego końca kości udowej. Zarówno dawka 100 jak i 400 jμm okazały się nieskuteczne [25]. Sugeruje się, że wynika to z „wyczerpywania się” receptora kalcytoniny. W badaniu stosowano wyłącznie leczenie ciągłe, chociaż w Polsce na przykład, jest dość popularne leczenie cykliczne. Niestety, jak dotąd nie ma żadnych udokumentowanych wyników tego schematu leczenia, spełniających kryteria naukowe [25,26]. Wydaje się również niezrozumiałe istotne zmniejszenie częstości złamań kręgosłupa przy minimalnym wzroście BMD (1-2%!). Może to wynikać ze stwierdzonej w badaniach histologicznych poprawy mineralizacji beleczek, jak i zmniejszenia aktywności osteoklastów, która prowadzi do mniejszej erozji, a zwłaszcza perforacji beleczek [27,28]. Bezsprzecznie pozytywnym efektem działania kalcytoniny jest jej działanie przeciwbólowe, co z pewnością wpływa na poprawę stanu ogólnego i sprawności fizycznej pacjenta [2].

Hormonalna terapia zastępcza

Obniżenie poziomu estrogenów w menopauzie jest zasadniczą przyczyną osteoporozy u kobiet [29]. Znika ochronny mechanizm działania estrogenów, które mają „własne receptory” w osteoblastach [30]. Estrogeny wpływają zatem bezpośrednio na osteoblasty, wzmacniając ich aktywność i przedłużając czas ich przeżycia, a z drugiej strony przyspieszając apoptozę osteoklastów (naturalne obumieranie komórek) [31]. Obniżenie poziomu estrogenów pociąga również za sobą zwiększoną zapadalność na choroby układu sercowo-naczyniowego [32] oraz zmiany w poziomach lipidów. W ciągu 6 lat po menopauzie kobiecie grozi utrata nawet do 1/3 masy kostnej w kręgosłupie [33]. Wydawałoby się zatem bardzo logiczne uzupełnienie powstałego braku estrogenów hormonalną terapią zastępczą (HTZ) i to przez cały okres menopauzy. Hormonalna terapia zastępcza (HTZ) może być stosowana w formie terapii doustnej np. skoniugowane estrogeny, przezskórnej lub iniekcji domięśniowych, czy też implantów. Stosowana jest w postaci terapii sekwencyjnej lub ciągłej estrogenowo-progestagenowej lub estrogenowej. W badaniach retrospektywnych u kobiet po menopauzie stwierdzono, iż terapia z wykorzystaniem dawki 50 μg estradiolu spowodowała przyrost masy kostnej w odcinku lędźwiowym kręgosłupa o 7% a w szyjce kości udowej o 3% po 12-to miesięcznym okresie terapii [34,35]. Poza leczeniem i profilaktyką osteoporozy główną zaletą HTZ jest eliminacja dolegliwości wypadowych okresu przekwitania, tj.: uderzeń gorąca, nadmiernej potliwości, labilności emocjonalnej, bezsenności, trudności w koncentracji i zapamiętywaniu, kołatań serca, dolegliwości ze strony układu moczowo-płciowego. HTZ obarczona jest wieloma powikłaniami, jak:

- nieregularne krwawienia z dróg rodnych
- incydenty zatorowo-zakrzepowe
- zaburzenia funkcji wątroby
- wzrost ciśnienia tętniczego
- wzrost ryzyka wystąpienia raka sutka, błony śluzowej jamy macicy i jajnika.

Niestety, próba kliniczna HERS (Heart and Estrogen/progestin Replacement Study) oparta na badaniu 2.763 kobiet średnio w wieku 66,7 wykazała całkowitą nieskuteczność HTZ w zapobieganiu schorzeń układu krążenia, przy znaczącej obecności działań ubocznych [36]. Zatem miejsce HTZ jest obecnie we wczesnej profilaktyce zaburzeń menopauzalnych i przez okres nie dłuższy niż 5 lat .

Tibolon

Jest syntetycznym analogiem hormonów płciowych o własnościach estrogenowych, androgenowych i progestagennych, zbliżonych do sterydów anabolicznych. Dzięki

komponencie androgenowej zmniejsza obrót kostny o 30-50% [36] i prowadzi do wzrostu masy kostnej o 2-5% w ciągu pierwszych dwóch lat stosowania [37]. Tibolon obniża poziom cholesterolu, trójglicerydów, HDL-cholesterolu, nie wpływa na poziom LDL w surowicy [38]. Wpływ leku na układ hemostatyczny wydaje się prowadzić do przewagi procesów fibrylizy przy niezaburzonych procesach krzepnięcia. W chwili obecnej prowadzone są badania kliniczne nad zmniejszeniem ryzyka złamań osteoporotycznych jak i obniżeniem ryzyka występowania chorób układu krążenia przy stosowaniu tibolonu.

SERM (Selective Estrogen Receptor Modulator)

SERMy - selektywne modulatory receptora estrogenowego - są grupą leków stworzoną i zaprojektowaną tak, aby utrzymać korzystny wpływ estrogenowy na układ krążenia a zarazem leczyć osteoporozę bez niekorzystnych objawów ubocznych estrogenów (wzrost ryzyka zachorowania na nowotwory sutka i endometrium). Wpływając na proliferację i aktywność osteoklastów i osteoblastów zwiększają wytwarzanie białek macierzy kostnej tj. fosfatazy alkalicznej, osteonektyny, osteokalcyny i kolagenu. Hamują wytwarzanie jamek kostnych przez osteoklasty. W badaniu klinicznym nad raloksyfenem (MORE) opartym na grupie 7.705 kobiet po menopauzie z rozpozną osteoporozą wykazano istotną redukcję złamań kręgow w obu grupach otrzymujących raloksyfen, zarówno wśród kobiet z występującym uprzednio złamaniem kręgu, jak i bez. Nie stwierdzono natomiast istotnej redukcji złamań pozakręgowych w porównaniu do placebo [39]. W badaniu MORE wykazano redukcję o 76% ryzyka wystąpienia inwazyjnego raka sutka, o 90% wystąpienia estrogenozależnego raka sutka. SERMy działają bowiem antagonistycznie w stosunku do receptorów estrogenowych w gruczole sutkowym i hamująco na procesy rozrostowe wobec ludzkich komórek raka sutka [40,41,42]. Terapia preparatami z grupy SERM obarczona jest również działaniami niepożądanymi, jakkolwiek niezbyt częstymi.

PTH

PTH jest hormonem białkowym wydzielanym przez gruczoły przytarczyc i razem z kalcytoniną odpowiada za regulację gospodarki wapniowej. Wykazano, że PTH podawany w małych dawkach ma działanie anaboliczne na kość poprzez zwiększenie liczby aktywnych osteoblastów. Stwierdzono, że przerywane, cotygodniowe podawanie PTH zwiększyło gęstość mineralną kręgosłupa lędźwiowego [43]. W niedawno opublikowanych doniesieniach wykazano, że trwająca 21 miesięcy terapia parathormonem u kobiet z wcześniejszym złamaniem kręgu zmniejszyła liczbę nowych złamań kręgow o 63%, a złamań pozakręgowych o 54% [44]. Wykazano również, że leczenie parathormonem zmniejsza ryzyko złamań kręgow i złamań pozakręgowych, zwiększa średnią gęstość mineralną kości i jest dobrze tolerowane przez pacjentów. Istotnym jest również zwiększenie masy mięśniowej przez PTH [44]. Preparaty PTH będą wprowadzone do leczenia w najbliższej przyszłości.

Fluor

Podawanie związków fluoru (ZF) obok hormonalnej terapii zastępczej należy do najstarszych metod leczenia osteoporozy. Związki F są stosowane w osteoporozie od 41 lat. W latach 80-tych fluor był powszechnie uznany za „jedyne skuteczny lek zwiększający gęstość mineralną kości”. Fluor oddziałuje zarówno na komórki tkanki kostnej jak i enzymy biorące udział w procesach kostnienia. Stymuluje mitogenezę oraz aktywność osteoblastów, a redukuje liczbę i aktywność osteoklastów, doprowadzając do przewagi kościotworzenia. Fluor był i zapewne będzie przedmiotem kontrowersji, wynikającym przede wszystkim z niewiedzy. Jest on bowiem niezwykle aktywnym pierwiastkiem i zależnie od dawki może mieć działanie bardzo korzystne jak i skrajnie szkodliwe. Większość opracowań dotycząca osteoporozy oparta jest

na stosowaniu dużej dawki w 50-80 NaF/dobę co doprowadza do produkcji kości patologicznej [45,46,48]. Niewielkie dawki NaF 20-30mg/dobę powodują równomierny wzrost przebudowy kości. Zmniejszenie resorpcji kości korowej u mężczyzn po kilkunastoletniej podaży małych dawek fluoru 10 mg NaF wykazał Czerwiński [50]. Najczęściej stosowanym w celach terapeutycznych jest fluorek sodu (NaF). Znacznym postępowaniem w leczeniu ZF było wprowadzenie monofluorofosforanu dwusodowego-MPF ($\text{Na}_2\text{P}_0_3\text{F}$), który zapobiega powstawaniu wysokich jednorazowych stężeń fluoru w surowicy, wydłużając równocześnie jego stężenie terapeutyczne [51,52,53,54,55,56]. Publikowane wyniki leczenia związkami fluoru (ZF) są rozbieżne. Wszyscy leczący ZF obserwowali znaczny wzrost gęstości mineralnej kręgosłupa. Nieliczni stwierdzili ten efekt w obrębie szyjki kości udowej. Natomiast w zakresie przedramienia wykazywano najczęściej brak reakcji, rzadko zwiększenie, a niekiedy nawet zmniejszenie gęstości mineralnej. Przedmiotem największej kontrowersji jest wpływ fluoru na występowanie złamań. Znamienne statystycznie zmniejszenie częstości złamań kręgosłupa po leczeniu ZF udowodnił Pak, brak wpływu stwierdził Ringe [57], a zwiększenie podaje Kleerekoper. Brak jest doniesień o wpływie ZF na zmniejszenie liczby złamań szyjki kości udowej, a są doniesienia o zmęczeniu złamaniach skutkiem terapii fluorowej [48,52,54,55]. Wiadomo, że wysokie dawki 80 mg prowadzą do powstania kości fluorowej i złamań patologicznych. Możliwe jest natomiast również kojarzenie z innymi schematami leczenia, jak: podawanie ZF z Kalcitoniną lub HRT [54,58,59]. Największą wadą fluoru jest to, że jest on beznadziejnie tani i badania nad jego zastosowaniem w leczeniu są nieopłacalne (EC).

Stront

Stront jest jednym z najnowszych leków stosowanych w osteoporozie, na razie w ramach badań naukowych. W badaniach obserwowano działanie zarówno antyresorpcyjne jak i wzmacniające tworzenie kości. Wykazano wzrost BMD w kręgosłupie i bkk udowej. Częstość złamań kręgosłupa była mniejsza u osób leczonych w porównaniu do grupy kontrolnej [60].

Nie - farmakologiczne leczenie osteoporozy

Większość stosowanych preparatów w leczeniu osteoporozy zmniejsza ryzyko złamania poprzez zwiększenie BMD. Kość o podwyższonym (w miarę rozsądku) poziomie BMD, jest bardziej odporna na siłę, jaka działa w momencie upadku, ale w granicach jej wytrzymałości. Zatem w zapobieganiu złamaniom osteoporotycznym bardziej istotne jest unikanie upadków, niż leczenie farmakologiczne. Należy pamiętać, że kobieta upada najczęściej we własnym domu poślizgnąwszy się w łazience. Usunięcie tych i innych przyczyn zewnętrznych jest dość łatwe. Obowiązkiem lekarza jest poinformowanie o tym zagrożeniu każdej chorej z osteoporozą, a nie tylko wręczenie recepty.

Czynników ryzyka upadku jest wiele. Za najistotniejsze, tzw. niezależne czynniki ryzyka upadku przyjmuje się [61]:

- zmniejszenie napięcia i siły mięśniowej
- osłabienie balansu bocznego
- osłabienie wzroku
- terapia wielolekowa, leki, które mogą przyczyniać się do upadku
- osłabienie postrzegania

Utrzymanie sprawności fizycznej jest tutaj kluczowym zagadnieniem. Niestety, w miarę starzenia się następuje obniżenie wydolności wielu układów, prowadząc do coraz większego ryzyka upadku i złamania. Ćwiczenia fizyczne u osób starszych nie zwiększają masy kostnej, ale podnoszą ogólną sprawność. Jak dotąd tylko jeden system rehabilitacji – Tai-Chi wykazał w próbie klinicznej skuteczność w poprawie balansu ciała.

Coraz bardziej stają się popularnie ochraniacze na biodra. Ich skuteczność została udowodniona w badaniach naukowych. Doświadczonemu ortopedzie jest jednak trudno w to uwierzyć pamiętając, że w większość złamań bkk udowej jest powodowana urazem skrętnym a nie bezpośrednim. Być może samo noszenie ochraniacza stymuluje chorą do zachowania ostrożności lub modyfikuje jej typ chodu. Zestawienie możliwych sposobów działania nie-farmakologicznego przedstawia tab. 2.

Tab. 2. Korzystne leczenie nie-farmakologiczne w osteoporozie [61]

Zagrożenie	Ochrona
Złamanie związane z upadkiem	Ochraniacz na biodra
Oslabienie siły mięśniowej	Progresywne ćwiczenia oporowe
Zmniejszenie siły mięśniowej	Wibracje całego ciała (Galileo)
Oslabienie stabilności	Ćwiczenie Tai-Chi, programy balansu
Utrudniona lokomocja	Spacer, taniec, fizykoterapia
Przewlekły ból	Leczenie p. bólowe
Habitualny brak aktywności	Promocja aktywności fizycznej
Depresja, lek przed upadkiem	Leki, psychoterapia
Zagrożenia w domu	Adaptacja otoczenia
Oslabienie wzroku	Okulary, leczenie operacyjne, laser

Zasady leczenia złamań osteoporotycznych, z wyjątkiem metod operacyjnych, są bardzo mało znane. Zakładanie gorsetów gipsowych w osteoporotycznych złamaniach kręgosłupa jest niestety nadal stosowane!!! Takie leczenie prowadzi do dalszego obniżenia masy kostnej, osłabienia siły mięśniowej i w konsekwencji do dalszych złamań. Z drugiej strony do wyjątków należy wdrożenie leczenia farmakologicznego w złamaniu np. typu Collesa czy bkk udowej. U chorych tych rozpoznaje się złamanie, a nie osteoporozę jako schorzenie podstawowe!

Złamania kręgosłupa w osteoporozie reprezentują całkowicie odmienny problem niż złamania urazowe. W przeciwieństwie do nich, są one zawsze stabilne i nigdy nie grożą uszkodzeniem rdzenia kręgowego [1]. Podstawą leczenia jest przede wszystkim profilaktyka bólu ostrego i przewlekłego. W leczeniu wyróżnia się 3 okresy:

- I ostry 3 tyg.
- II gojenie złamania 3 tyg.
- III lordotyczne bóle krzyża ok. 3 tyg.

W okresie ostrym stosuje się:

I tydzień: leczenie, leki p. bólowe, p. zaparciowe i pionizacja w gorsecie np. Javetta, jeżeli jest potrzebny.

II tydzień : pionizacja 10-krotnie po 10 minut

III – tydzień, 20-krotna po 10 minut.

Odstawienie gorsetu powinno nastąpić najpóźniej do 10 tygodni.

W leczeniu złamań nie-operacyjnych kończyn obowiązuje jak najoszczędniejsze i jak najkrótsze unieruchomienie. Niezbywalną zasadą jest natychmiastowa rehabilitacja. Problem leczenia złamań w osteoporozie przekracza ramy niniejszego opracowania.

PIŚMIENNICTWO

1. Riggs B.L., Melton L.J.: Osteoporosis. Etiology, Diagnosis, and Management. Drug Therapy Formation-Stimulating Regiments. 403-434. Raven Pres, New York, 1988.
2. National Osteoporosis Foundation: Osteoporosis: review of the evidence for prevention, diagnosis, and treatment and cost-effectiveness analysis. *Osteoporosis Int.* 1998, suppl. 4, 7-80.
3. Badurski J., Sawicki A., Boczoń S.: Osteoporoza. Osteoprint, Białystok 1994.
4. Reginster J.L.: Treatment of bone in elderly subjects: calcium, vitamin D, fluoride, bisphosphonates, calcitonin. *Horm Res.* 1995, 43-83.
5. Heaney R.P.: Vitamin D: How much do we need, and how much is too much. *Osteoporosis Int.*, 2000, 11, 553-555.
6. Domrongkichaiporn S. i wsp. Risk of Calcium Oxalate Nephrolithiasis after Calcium or Combined Calcium and Calcitriol Supplementation in Postmenopausal Women, *Osteoporosis Int.*, 2000, 11, 486-492.
7. Dawson-Hughes B., Harris SS., Krall EA. i wsp.: Effect of calcium and vitamin D supplementation on bone density in men and women 65 years of age or older. *N Engl J Med.* 1997, 337, 670-676.
8. Chapuy M.A.C., Argot M.E., Duboeuf F. i wsp.: Vitamin D3 and calcium to prevent hip fractures in elderly women. *N Engl J Med.* 1992, 327, 1637-42.
9. Iqbal M.M.: Osteoporosis: epidemiology, diagnosis, and treatment. *South Med J.* 2000 93 (1), 2-18.
10. Fleisch H.: Bisphosphonates in Bone Disease. From the Laboratory to the Patient. Academic Press, London, 2000.
11. LeBoff M.S., Kohlmeier L., Hurwitz S., Franklin J., Wright J., Glowacki J.: Occult vitamin D deficiency in postmenopausal US women with acute hip fracture. *JAMA.* 1999, 281(16), 1505-11.
12. Lesser G.T.: Vitamin D deficiency in women with hip fracture. *JAMA.* 2000 Mar 15, 283(11), 1425-6.
13. Thomas M.K., Lloyd-Jones D.M., Thadhani R.I., Shaw A.C., Deraska D.J., Kitch B.T., Vamvakas E.C., Dick I.M., Prince R.L., Finkelstein J.S.: Hypovitaminosis D in medical inpatients. *N Engl J Med.* 1998 Mar 19, 338(12), 777-83.
14. Lufkin E.G., Argueta R., Whitaker M.D. i wsp.: Pamidronate: an unrecognized problem in gastrointestinal tolerability. *Osteoporosis Int.* 1994, 4, 320-2.
15. Watts N.B. Treatment of osteoporosis with bisphosphonates. *Rheum Dis Clin North Am.* 1994, 20, 717-34.
16. Meunier P.J.: Osteoporosis: Diagnosis and management. London, 1998.
17. Black D.M., Cummings S.R., Karpf D.B. i wsp.: Randomised trial of effect of alendronate on risk of fracture in women with existing vertebral fractures. Fracture Intervention Trial Research Group. *Lancet.* 1996 Dec 7, 348(9041), 1535-41.
18. Cummings S.R., Black D.M., Thompson D.E. i wsp.: Effect of alendronate on risk of fracture in women with low bone density but without vertebral fractures: results from the Fracture Intervention Trial. *JAMA.* 1998 Dec 23-30, 280(24), 2077-82.
19. Karpf D.B., Shapiro D.R., Seeman E., Ensrud K.E. i wsp.: Prevention of nonvertebral fractures by alendronate. A meta-analysis. Alendronate Osteoporosis Treatment Study Groups. *JAMA.* 1997 Apr 9, 277(14), 1159-64.
20. Bone H.G., Adami S., Rizzoli R., Favus M. i wsp.: Weekly administration of alendronate: rationale and plan for clinical assessment. *Clin Ther.* 2000 Jan, 22(1), 15-28.

21. Baran D.: Osteoporosis. Efficacy and safety of a bisphosphonate dosed once weekly. *Geriatrics*. 2001 Mar, 56(3), 28-32.
22. Schnitzer T., Bone H.G., Crepaldi G., Adami S. i wsp.: Therapeutic equivalence of alendronate 70 mg once-weekly and alendronate 10 mg daily in the treatment of osteoporosis. Alendronate Once-Weekly Study Group. *Aging (Milano)*. 2000 Feb, 12 (1), 1-12.
23. Harris S.T., Watts N.B., Genant H.K., McKeever C.D. i wsp.: Effects of risedronate treatment on vertebral and nonvertebral fractures in women with postmenopausal osteoporosis: a randomized controlled trial. Vertebral Efficacy With Risedronate Therapy (VERT) Study Group. *JAMA*. 1999 Oct 13, 282(14), 1344-52.
24. McClung M.R., Geusens P., Miller P.D., Zippel H. i wsp.: Effect of risedronate on the risk of hip fracture in elderly women. Hip Intervention Program Study Group. *N Engl J Med*. 2001 Feb 1, 344(5), 333-40.
25. Chesnut Ch. R. III i wsp.: A randomized trial of nasal spray salmon calcitonin in postmenopausal women with established osteoporosis: the prevent recurrence of osteoporotic fractures study. *Am. J. Med*. 2000, 109, 267-276.
26. Badurski J. i wsp.: Kalcytonina w leczeniu zmian kości i stawów – uzasadnienie doświadczalne i kliniczne oraz doświadczenia własne. *Pol. Tyg. Lek*, 1993, 48, supl. 65-68.
27. Chavassieux PM i wsp.: Histomorphometric assessment of the long-term effects of alendronate on bone quality and remodeling in patients with osteoporosis. *Clin. Invest* 1997, 100 1475-1480.
28. Thamsborg G. i wsp.: Effect of nasal salmon calcitonin on bone remodeling and bone mass in postmenopausal osteoporosis. *Bone* 1996, 18, 207-212.
29. Melton L.J.: How many women have osteoporosis now. *Bone Miner Res*, 1993; 10:175-177.
30. Siddle N., Sorrel P., Whitehead M.: The effect of hysterectomy on the age at ovarian failure: Identification of a subgroup of women with premature bone loss of ovarian function and literature review. *Fertil Steril*. 1987, 47, 94-100.
31. Wallace W.A., Price V.H., Elliot C.A., MacPherson M.B.A., Scott B.W.: Hormone replacement therapy acceptability to Nottingham postmenopausal women with risk factor for osteoporosis. *J Royal Soc Med* 1990, 83, 699-701.
32. Advisory Group on Osteoporosis. Department of Health. HMSO, 1994
33. Ryan P.J., Harrison R., Blake C.M., Fogelman I.: Compliance with hormone replacement therapy after screening for postmenopausal osteoporosis. *BJOG*, 1992, 99, 325-328.
34. Grey A.B., Cundy T.F., Reid I.R.: Continuous combined oestrogen/progesterone therapy is well tolerated and increases bone density at hip and spine in postmenopausal osteoporosis. *Clin Endocrinol* 1994, 40, 671-677.
35. Holland E.F.N., Leather A.T., Stud J.W.W.: Increase in bone mass of older women with low bone mineral density after one year of percutaneous oestradiol implants. *Br J Obstet Gynaecol* 1995, 102, 238-242.
36. Hulley S., Grady D., Bush T i wsp.: Randomised trial of estrogen plus progestin for secondary prevention of coronary heart disease in postmenopausal women. *JAMA* 1998, 280, 605-613.
37. Bjarnason N.H., Bjarnason K.: Tibolone: prevention of bone loss in late postmenopausal women. *J Clin Endocrinol Metab* 1996, 81, 2419-22.
38. Lippuner K., Haenggi W.: Prevention of postmenopausal bone loss using tibolone or conventional peroral or trans dermal hormone replacement therapy with 17-beta-estradiol and dydrogesterone. *J Bone Miner Res* 1997, 12, 806-812.

39. Bjarnason N.H., Bjarnason K.: Tibolone: influence on markers of cardiovascular disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 1997, 6, 1752-56.
40. Ettinger B., Black D.M.: Reduction of vertebral fracture risk in postmenopausal women with osteoporosis treated with raloxifene. Results from a 3-year randomised clinical trial. *JAMA* 1999, 282, 637-645.
41. Delmas P.D., Bjarnason N.H.: The effects of raloxifene on bone mineral density, serum cholesterol and uterine endometrium in postmenopausal women. *NEJM* 1997, 337, 1641-47.
42. Cummings S.R., Eckert S., Krueger K.A., Grady D., i wsp.: The effect of raloxifene on risk of breast cancer in postmenopausal women: results from the MORE randomized trial. Multiple Outcomes of Raloxifene Evaluation. *JAMA.* 1999 Jun 16, 281(23), 2189-97.
43. Ettinger B., Black D.M., Mitlak B.H., Knickerbocker R.K., i wsp.: Reduction of vertebral fracture risk in postmenopausal women with osteoporosis treated with raloxifene: results from a 3-year randomized clinical trial. Multiple Outcomes of Raloxifene Evaluation (MORE) Investigators. *JAMA.* 1999 Aug 18, 282(7), 637-45.
44. Bell N.H., Termine J.D.: Treatment and prevention of osteoporosis: future directions. *J S C Med Assoc.* 2001, 97, 3, 99-101.
45. Neer R.M., Arnaud C.D., Zanchetta J.R., Prince R., Gaich G.A., Reginster J.Y., Hodsmann A.B., Eriksen E.F., Ish-Shalom S., Genant H.K., Wang O.: Effect of Parathyroid Hormone (1-34) on Fractures and Bone Mineral Density in Postmenopausal Women with Osteoporosis. *N Engl J Med.* 2001, 344(19), 1434-1441.
46. Boivin G., Chapuy M.C. i wsp.: Fluoride content in human iliac bone: results in controls, patients with fluorosis, and osteoporotic patients treated with fluoride. *J Bone Miner. Res.* 1988, 3, 497-502.
47. Czerwiński E.: Ilościowa ocena zmian występujących pod wpływem fluoru w kości korowej i gąbczastej oraz ich znaczenie diagnostyczne. Kraków 1994.
48. Gruber H.E., Baylink D.J.: The effects of fluoride on bone. *Clin. Orthop.* 1991, 267, 264-277.
49. Hedlund L.R., Gallagher J.C.: Increased incidence of hip fractures in osteoporotic women treated with sodium fluoride. *J. Bone Mineral. Res.* 1989, 4, 223-225.
50. Bernstein D.S., Sadowsky N., Hegsted D.M., Guri C.D., Stare F.J.: Prevalence of osteoporosis in high- and low-fluoride areas in North Dakota. *JAMA.* 1966, 198, 499-504.
51. Czerwiński E.: Fluoride prevents age-related cortical bone loss in men. *ASBMR-IBMS 1-6.12.98 San Francisco, Abstract.*
52. Farrerons J., Rodriguez-de-la-Serna A., Guanabens N., Armadans L., Lopez-Navidad A., Yoldi B.; Renau A, Vaque J.: Sodium fluoride treatment is a major protector against vertebral and nonvertebral fractures when compared with other common treatments of osteoporosis: a longitudinal, observational study. *Calcif-Tissue-Int.* 1997, 60(3), 250-254.
53. Kleerekoper M., Peterson E.L., Nelson D.A. Philips E., Schork M.A., Tilley B.C., Partitt A.M.: A randomized trial of sodium fluoride as a treatment for postmenopausal osteoporosis. *Osteoporosis int.* 1991, 1, 155-161.
54. Mammelle N., Meunier P.J., Dusan R., Guillaume M., Martin J.L., Gaucher A., i wsp.: Risk-benefit ratio of sodium fluoride treatment in primary vertebral osteoporosis. *Lancet* 1988, II, 361-165.
55. Meunier P.J.: *Osteoporosis: Diagnosis and management.* London, 1998; Ringe J.D: Stimulators of bone formation for the treatment of osteoporosis: 131-148.

56. Riggs B.L., O'Fallon W.M., Lane A. i wsp.: Clinical trial of fluoride therapy in postmenopausal osteoporotic women: Extended observation and additional analysis. *J. Bone Miner. Res.* 1994 9, 265-275.
57. Ringe J.D., Kipshoven C., Rovati L., i wsp.: Therapy of idiopathic male osteoporosis: A three year study with calcium and low dose intermittent monofluorophosphate. *Osteoporosis Int.* 1996, 6(suppl. 1), 96.
58. Okuda A., Kanehisa J., Heersche J.N.: The effects of sodium fluoride on the resorptive activity of isolated osteoclasts. *J Bone Miner Res.* 1990, suppl. 1, 5, 115-120.
59. Ringe J.D., Meunier P.J.: What is the future for fluoride in treatment of osteoporosis? *Osteoporosis Int.* 1995, 5, 71-74.
60. Meunier PJ, Slosman D.: Strontium Ranelate as a treatment of vertebral osteoporosis. *J Bone Miner Res.* 1997, 12, 129
61. Runge M.: Multifactorial pathogenesis of falls as a basis for multifactorial interventions. SY19 IOF World Congress on Osteoporosis. Lisbon, 10-14.05.02.